

AZƏRBAYCANDA DAVAMLİ İNKİŞAFIN PERSPEKTİVLƏRİ VƏ EKOLOJİ PROBLEMLƏRİN HƏLLİ

Rəşadət Qüdrət oğlu Yaqublu

Naxçıvan Dövlət Universitetinin dissertantı

Açar sözlər: *ekologiya, davamlı inkişaf, ekosiyasət, ekoloji sivilizasiya, biosfer mədəniyyəti.*

Keywords: *ecology, sustainable development, ecopolitics, ecological civilization, the culture of the biosphere.*

Ключевые слова: *экология, устойчивое развитие, экополитика, экологическая цивилизация, культура биосферы.*

Hər bir ölkənin inkişafı özünəməxsus parametrlərlə şərtlənir. Başqa sözlə desək bütün ölkələrin ictimai inkişafını təmin edəcək universal inkişaf modelinin qurulması sadəcə mümkünsüzdür. İnkişaf modeli, yaxud konsepsiyası seçilərkən, həmin ölkənin coğrafi və iqlim şəraiti, ərazisi, sosial-etnik tərkibi, təbii resursları, demografik vəziyyəti nəzərə alınmalıdır. Davamlı inkişaf konsepsiyasının əsas xüsusiyyəti odur ki, o universal səviyyəyə daşıyır və onun gerçəkləşməsi üçün qlobal layihələr təklif olunur. Bu layihə bilavasitə inkişafın özü ilə yox, inkişaf nəticəsində meydana çıxaraq inkişafa mane olacaq çətinliklərin aradan qaldırılması ilə bağlıdır. Hər bir ölkənin inkişaf amilləri fərqləndiyi üçün davamlı inkişafa keçidin də hər bir ölkə üçün özünəməxsus səbəbləri mövcud olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının da davamlı inkişaf konsepsiyasına keçidini şərtləndirən amillər mövcuddur. Bu amillərdən biri də ekoloji problemlər hesab edilir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası çərçivəsində ekoloji problemlərin həllinə yanaşmalar bir-birindən fərqlənsə də, mütəxəssislərin əksəriyyəti bu istiqamətdə görüləcək işlərə ilk növbədə təhsildən başlanmasının zəruriliyini vurğulayırlar. Bu heç də təsadüfi deyildir. Belə ki, UNESCO-nun davamlı inkişaf mədəniyyətinin formalaşmasında təhsilə xüsusi yer ayrılması ön plana çəkilmişdir. BMT-nin 2002-ci ildə Yohannesburqda keçirdiyi Ümumdünya sammitində onilliyin “Davamlı inkişaf üçün təhsilin dekadalari” elan etmişdir (2005-2014-cü illər). Burada təhsilin davamlı inkişaf konsepsiyasının tələblərinə müvafiq qurulması daha aydın görünür.

Davamlı inkişafda ekoloji problemlərin həlli prosesində təhsildə islahatların aparılması prof. N.Məmmədov tərəfindən əhatəli tədqiq olunmuşdur. O, “Ekologiya və davamlı inkişaf” adlı monoqrafiyasında bu haqda yazır: “Davamlı inkişafa keçid ilə əlaqədar irəlidə gedən təhsilin, onun futurizasiyasının vacib olması aydın görünür. Davamlı inkişafın maraq dairəsində təhsil, şəxsiz və çoxcəhətli olaraq müxtəlif məsələlərin həllinə istiqamətlənmişdir. Bununla belə, aydın görünür ki, davamlı

inkişaf üçün təhsilin mürəkkəb strukturu, təhsil strukturuna yalnız müdaxilə etməklə deyil, onun ən önəmli əsasına çevrilməli olan, ekoloji təhsilə doğru yüksəlməlidir və əgər ədəbiyyat və tarix, mədəniyyətin mənəvi dəyərlərinin mənimsənilməsinə lazımdırsa, təbiətşunaslıq – təbiətin qanunauyğunluqları, ekoloji təhsil insanların təbiətə olan həmin münasibətlərinin formalaşmasına, onun dəyişdirilməsinin mümkün həddə müəyyənləşdirilməsini, bəşəriyyətin mövcud olması və gələcək inkişafına imkan verən spesifik sosial-təbii qanunauyğunluqlarının dərk edilməsi üçün vacibdir”(2, s.248-249). Göründüyü kimi, ekoloji problemlərin həlli təhsildə kifayət qədər ciddi işlərin görülməsini zəruri edir.

Azərbaycanda ekoloji təhsilə xüsusi diqqətin yetirilməsi, ölkənin inkişaf potensialının gerçəkləşdirilməsi ilə bilavasitə əlaqəlidir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan zəngin təbii ehtiyatlara malikdir. Ölkəmizin təbiətində planetdə mövcud olan on bir iqlim qurşağından doqquz-yarımsəhra quru qoldan, şaquli zonallıq üzrə dağ tundra-soyuq iqlim tiplərinə qədər digər iqlim tipləri və yarım tipləri yayılmışdır. Təbii şərait, sənayeləşmə urbanizasiya ilə əlaqədar Azərbaycanda əhali qeyri-bərabər paylanmışdır. (3, s.127) Bu o deməkdir ki, ölkədə iqtisadi inkişaf üçün kifayət qədər geniş imkanlar mövcuddur. Lakin, qətiyyənlə unutmamaq olmasın ki, ekstensiv inkişaf son nəticədə resursların tükənməsinə, əkin sahələrinin istifadə olunması üçün yarırsız vəziyyətə düşməsinə, sənaye inkişafının nəticəsi kimi atmosferin kəskin çirklənməsinə səbəb ola bilər. Deməli, ölkədə ümumi iqtisadi inkişaf davamlı inkişaf çərçivəsində gerçəkləşdirilməli və bu inkişaf konsepsiyasının əsas prinsipləri gözlənilməlidir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası çərçivəsində ekoloji problemlərin həlli, və yaxud belə problemlərin meydana gəlməsinin qarşısının alınması biosfer mədəniyyətinin formalaşdırılmasını tələb edir. Çünki, davamlı inkişafın gerçəkləşdirilməsi sosial-ekoloji biliklərin əldə edilməsi və həmin biliklərin cəmiyyətə təlqin edilməsindən bilavasitə asılıdır. “Biosfer mədəniyyəti” dedikdə ətraf mühitə, təbiətə hörmətlə yanaşmaq, ekoloji etika, tələbatın ağıllı şəkildə məhdudlaşdırılması və s. əhatə edir. Ekologiyanın sosial-fəlsəfi problemlərinin tədqiqi ilə məşğul olan, fəlsəfə elmləri doktoru S.Hüseynovun fikrincə biosfer mədəniyyətinin formalaşdırılmasında aşağıdakı ilkin şərtləri nəzərə almaq lazımdır:

1. Uşaq və gənclərin ekoloji tərbiyəsini yüksəltmək və onlara ekoloji mədəniyyəti formalaşdırmaq üçün davamlı inkişaf konsepsiyasına uyğun olan yeni ekoloji təhsil proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

2. Ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların respublikaya gətirilməsinin təmin olunması.

3. Respublika müəssisələrində mövcud olan texnologiyaların müasir ekoloji tələbatla uyğunlaşdırılması.(4, s.64)

Bu prinsipləri göstərməklə yanaşı, S.Hüseynov biosfer mədəniyyətinin formalaşdırılmasında aşağıdakı mərhələlərə diqqət yetirir. Onun fikrincə proses üç mərhələdə gerçəkləşdirilməlidir. Birinci mərhələdə: davamlı inkişaf sahəsində elm və təhsil sisteminin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi haqqında hökumət qərarlarının

qəbul edilməsi və onların həyata keçirilməsi; bu sahədə çalışan müəllimlərin ixtisasının artırılması; kütləvi informasiya vasitələrinin diqqətinin davamlı inkişaf ilə bağlı olan mövzulara yönəldilməsi və s.

İkinci mərhələ; Davamlı inkişaf, ekoloji iqtisadiyyat, sosial ekologiya, məişət ekologiyası, ekoloji etika, universallıq etikasına aid dərslər vəsaitlərinin hazırlanması və yuxarıda göstərilən fənnlərin ali məktəblərdə tədris edilməsi: davamlı inkişafın aktual problemləri üzrə elmi-tədqiqat layihələrinin həyata keçirilməsi; davamlı inkişaf üzrə elmi-populyar ədəbiyyatların nəşr edilməsi; davamlı inkişafa aid verilişlərin təşkil edilməsi; davamlı inkişafa aid tədbirlərin praktiki cəhətdən həyata keçirilməsinə əhalinin cəlb edilməsi məqsədilə aidiyyatı təşkilatlar tərəfindən birgə aksiyaların keçirilməsi və s.

Ölkə iqtisadiyyatı stabilləşməyə doğru getdikcə üçüncü mərhələyə keçmək mümkündür. Üçüncü mərhələdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir.

Üçüncü mərhələ: İstehsal prosesinə idarəetmə sistemində çalışanların hamılıqla ekoloji təhsilə keçməsi; davamlı inkişaf üzrə elm-təhsil mərkəzlərinin formalaşdırılması; bakalavr, magistr və aspirantlar üçün davamlı inkişaf üzrə xüsusi kursların təşkili və tədris edilməsi; ibtidai, orta, orta ixtisas, xüsusi ixtisas və ali məktəb proqramlarına davamlı inkişaf üzrə beynəlxalq sənədlərin və milli materialların daxil edilməsi; başqa sivil ölkələrdə davamlı inkişaf sahəsində əldə edilən nailiyyətlərlə tanışlıq və onların respublikada istifadə edilməsi və s.

Zəruri olaraq qeyd edək ki, Sakit Hüseynovun təklif etdiyi proqram onun 2003-cü ildə nəşr edilmiş monoqrafiyasında əksini tapıb. Keçmiş müddət ərzində yuxarıda əksini tapmış bəzi müddəalar artıq gerçəkliyə çevrilmişdir. Belə ki, bu sahədə görülən işləri aşağıdakı kimi sadalamaq mümkündür; Azərbaycanda mövcud olan bəzi ali təhsil ocaqlarında davamlı inkişaf və ekologiya ilə əlaqəli fakültə və ixtisaslar yaradılmışdır; müvafiq sahədə çalışan çoxsaylı qeyri-hökumət təşkilatları yaradılmış və bilavasitə dövlətin dəstəyi ilə iri həcmli layihələr həyata keçirməkdədirlər; müvafiq mövzuya aid dərslilər, dərslər vəsaitləri, elmi-kütləvi məcmülər nəşr edilmişdir.

Ekoloji problemlərin həlli istiqamətində davamlı inkişaf konsepsiyasının rolu və əhəmiyyətinə həsr edilmiş bir sıra beynəlxalq konfrans, dəyirmi masalar keçirilmişdir. Belə tədbirlərdən biri də 2016-cı il sentyabrın 30-da V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forum çərçivəsində “Davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiya” mövzusunda keçirilən dəyirmi masa olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında keçirilən “dəyirmi masaya” akademik Urxan Ələkbərovla yanaşı dünyanın tanınmış elm xadimləri, Nobel mükafatı laureatları Rober Bette Laflin, Edvard K. Preskot həmsədrlik etmişdir. Mövzu üzrə əsas mühazirəçilərdən olan akademik Y. Ələkbərov ölkəmizdə davamlı inkişaf sahəsində idarəetmə texnologiyasının tətbiqinin nəticələrindən danışaraq bildirib ki, davamlı inkişaf mövzusu hələ 2001-ci ildən orta məktəblərdə kurikulumuna daxil edilib. Daha sonra isə ali məktəblərin bakalavr və magistratura pilləsində tədris proqramına salınıb. Davamlı inkişaf indikatorları əslində sosial indikatorlardır. Az enerjidən istifadə edilməsi iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən sərfəlidir. Keçmiş sovet ölkələri, eləcə də Avropa İttifaqına üzv olan

keçmiş sovet ölkələri arasında ən yaxşı göstərici Azərbaycana məxsusdur. Dünya Bankının ən son məlumatında da Azərbaycanın indeksi yüksəkdir. Bunlara nail olunmasında innovativ idarəçilik mühüm amildir. Bütün bunlar Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin səyi və təşəbbüsü nəticəsində mümkün olub. (5)

“Dəyirmi masanın” digər məruzəçilərindən biri də ekologiya və təbii sərvətlər naziri Hüseynqulu Bağirov olmuşdur. Nazir öz çıxışında davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiya məsələlərinə dair ölkəmizdə həyata keçirilən işlər barədə məlumat verərək, bildirilmişdir ki, bu məsələyə “Azərbaycan 2010: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasında böyük yer verilib. Ölkəmizin Paris prosesinə qoşulduğunu deyən nazir qeyd edib ki, Azərbaycan zərərli qazların atmosferə buraxılmasına dair beynəlxalq sənədi imzalamışdır. Öhdəliyimiz ondan ibarətdir ki, 2030-cu ildə karbon birləşmələrinin atılmasını 35 faiz azaldaq. Bu dünyada ən böyük öhdəlik səviyyəsidir. Hətta ABŞ kimi böyük ölkənin öhdəliyindən də yüksəkdir.

Məlum olduğu kimi ekoloji tarazlığın qorunması və bərpaedilməz təbii resurslara qənaət edilməsi baxımından alternativ enerji mənbələrindən istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. H. Bağirov alternativ enerjiden istifadənin zəruriliyinə diqqət yetirərək demişdir: “Ölkəmizdə mazutdan istifadədən tam imtina edilib. Habelə meşə ərazilərini artırmaq istiqamətində böyük işlər görülür. Azərbaycan keçmiş sovet ölkələri ilə müqayisədə az meşə örtüyünə (ərazisinin 10-12 faizi) sahib olsa da, bu meşələr azalmır, sənaye üçün istifadə edilmir. Nəticədə meşələrin artması hiss olunur. Son 15 ildə ölkəmizdə 150-170 min hektarlıq meşələr salınıb. Onlardan 144 min hektarı artıq çətiri birləşmiş meşə hesab olunur və standartlara uyğundur. Ölkəmizdə Günəş panelləri fabriki tikilib. Günəş enerjisi ilə təmin edilən enerji sektoru genişlənilib”. (5)

Keçirilmiş dəyirmi masanın adında öz əksini tapmış və son illərdə elmi dövriyyəyə daxil edilmiş ekoloji sivilizasiya anlayışı ciddi maraq doğurur. Əgər XX əsrin əvvəllərində Elmi texniki tərəqqi nəticəsində meydana çıxmış texnogen sivilizasiya haqqında söhbət açılsaydı, bu gün artıq ekoloji sivilizasiya sosio-humanitar tədqiqatların predmetinə çevrilir. Ekoloji sivilizasiya, yaxud ekoloji mədəniyyət təbii ətraf mühitə, onun tərkib hissəsini təşkil edən amillərə neqativ və antropogen təsirlərin, onların çirklənməsinin qarşısının alınmasına yönəldilən fəaliyyətin daha da gücləndirilməsi, təbii resurslardan düzgün və məqsədyönlü istifadə olunması, qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə təhvil verilməsi istiqamətlərinə yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsini xarakterizə edir. Ekoloji mədəniyyətin səviyyəsi əsasən iki amildən – ölkənin demiqrafik vəziyyəti, istehsal və istehlak mədəniyyətindən asılıdır. İstehsal mədəniyyətinin olmaması, onun müvafiq tələblərinin ödənməməsi, antisaniitariyanın hökm sürməsi ətraf mühitin çirklənməsi ilə nəticələnir, insan sağlamlığı üçün potensial təhlükə yaradır və davamlı insan inkişafına maneçilik törədir. İstehlak mədəniyyəti sağlam və uzunömürlülük prinsiplərini əsas tutduğu halda ətraf mühitin çirklənməsinə şərait yaradılması da yolverilməz hal hesab olunur. Ekoloji sivilizasiya həm də davamlı insan inkişafının əsas məqsədi hesab edilir. (6, s.107)

Ekoloji problemlərin həlli bilavasitə dövlətin himayəsi altında gerçəkləşir və bu dövlətin ekoloji siyasətində (ekosiyasət) öz əksini tapır. Ekoloji siyasət cəmiyyətin və dövlətin ekoloji təhlükəsizliyinin təminatına yönəlmiş universal, təbiətdən istifadənin və ətraf mühitin qorunmasının bütöv, balanslaşdırılmış strategiyası olmaqla, stabilləşdirici ən mühüm vəzifəsi olmaqla, dövlətin mövcud olmasını və davamlı inkişafını təmin edən texnikanın və bütövlükdə bütün bəşəriyyətin ekolojiləşməsinə doğru xidmət istiqamətlənməlidir.(2, s.255) Beləliklə “ekosiyasət –təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasının təmin edilməsini, ətraf mühitin çirklənməsinin və tullantıların minimuma çatdırılmasına və biosferin bütün həyat əmələ gətirən yaradıcı funksiyalarının qorunmasının məqsədyönlü fəaliyyətidir”.(7, s.49) Başqa sözlə desək dövlətin ekosiyasəti cəmiyyətlə təbiət arasında münasibətlərin tənzimlənməsi istiqamətində dövlətin tənzimləyici funksiyasının həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu isə ilk növbədə mükəmməl hüquqi bazanın hazırlanmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikasında ekoloji problemlərin həlli, daha geniş anlamda götürülmüş təbiətin mühafizəsi bir sıra normativ-hüquqi sənədlərlə tənzimlənir. Belə sənədlər sırasında ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası dayanır. Yuxarıda qeyd olunan ekoloji problemlərə Konstitusiyanın üç maddəsi həsr olunmuşdur:

Maddə 14. Təbii ehtiyatlar: Təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafelərinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına məxsusdur.

Maddə 39. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ:

I.Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır.

II.Hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır.

III. Heş kəs ətraf mühitə, təbii ehtiyatlara qanunla müəyyən edilmiş həddlərdən artıq təhlükə törədə və ya zərər vura bilməz.

IV. Dövlət ekoloji tarazlığın saxlanılmasına, yabani bitkilərin və vəhşi heyvanların qanunla müəyyən edilmiş növlərinin qorunmasına təminat verir.

Maddə 78. Ətraf mühitin qorunması: Ətraf mühitin mühafizəsi hər bir şəxsin borcudur.(1)

Konstitusiyada əksini tapmış maddələr digər normativ-hüquqi aktlar vasitəsilə konkretləşdirilmişdir. Belə sənədlərdən biri də 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiqlənmiş Milli Plandır. Bu sənəddə respublikanın ən mühüm ekoloji problemləri müəyyən edilmişdir. Ətraf mühitin mühafizəsinin gücləndirilməsi və bu sahədə görülən işlərin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə Avropa qanunvericiliyinin tələblərinə cavab verən digər sənədlər də qəbul edilmişdir. Qanunvericilik bazasının yaradılması ilə yanaşı, ətraf mühitin mühafizəsi, ekoloji təhlükəsizlik, xüsusi mühafizə olunan ərazi və atmosferin mühafizəsi və s. halda bir sıra qanunların qəbul edilməsi, dövlət idarəçilik sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə islahatların aparılmasına imkan yaratmışdır. Yeri

gəlmişkən onu da qeyd edək ki, 2001-ci ilin may ayında Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nəzarətinin yaradılması bu istiqamətdə aparılan dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Ümumiyyətlə, 1991-ci idən 2009-cu ilə qədər təbiətin mühafizəsi və ekoloji problemlərin həlli istiqamətində ölkəmizdə 124 qanun, 1996-2009-cu illər ərzində isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 93 fərmanı imzalanmışdır.

Göründüyü kimi, davamlı inkişaf çərçivəsində ekoloji problemlərin həlli və təbiətin mühafizəsi sahəsində kifayət qədər əhatəli hüquqi baza yaradılmışdır. Bu isə görülməli işlərin səmərəsini daha da artırır və gələcəkdə daha da təkmilləşdirilməsinə stimül yaradır.

Deməli davamlı inkişaf konsepsiyasına keçid prosesində ekoloji problemlərin həlli ön planda olmaqla, onun əsas tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu sahədə ən mühüm məsələlər biosfer mədəniyyətinin formalaşdırılması və ekoloji təhsilə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Eyni zamanda, bu sahədə hüquqi bazanın yaradılması və ona nəzarətin həyata keçirilməsidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. Məmmədov H. Ekologiya və davamlı inkişaf. Bakı: Çapaşoğlu, 2015, 348s.
3. Sultanzadə F.V. Biomüxtəliflik və onun mühafizəsi. Dərslik. Bakı: Çapaşoğlu, 2015, 240s. (s.127).
4. Hüseynov S. Davamlı insan inkişafının strateji istiqamətləri: Bakı; "Adiloğlu", 2003, 264s. (səh.64).
5. "Davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiya" mövzusunda "dəyirmi masa" da Azərbaycanın bu sahədəki uğurları yüksək qiymətləndirilib. Xalq qazeti, 1 oktyabr, 2016.
6. Əsgərov Ə., Hüseynov E., Hüseynov S. Davamlı insan inkişafı. Dərslik. Bakı: "Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəşriyyatı", 2009, 494 s. (s.107)
7. Приоритеты национальной экологической политики России: Портфель проектов / Центр экол. Политики России; отв. Ред. В.М.Захаров. М.: ЦЭПР, 1999, ст.49

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişafa keçid problemləri təhlil olunur. Bu konsepsiya çərçivəsində ekoloji problemlərin həll problemləri araşdırılır. Ekoloji problemlərin həllində biosfer mədəniyyətinin formalaşdırılması, ekosistemin həyata keçirilməsi, ekoloji təhsilin daha da genişləndirilməsi və zəruri hüquqi bazanın yaradılmasının əhəmiyyəti vurğulanır.

РЕЗЮМЕ

Ягублу Рашадат Гудрет оглу

В статье анализируются проблемы, связанные с переходом к устойчивому развитию в Азербайджанской Республике. В рамках этой концепции исследуются решения экологических проблем. Так же подчеркивается важность формирования культуры биосферы, осуществления экополитики, расширения экологического образования и необходимой юридической базы в решении экологических проблем.

SUMMARY

Yagublu Rashadat Gudrat

The article analyzes the problems connected with the transition to sustainable development in the Republic of Azerbaijan. Within the framework of this concept, solutions to environmental problems are being investigated. The importance of the culture of the biosphere, the implementation of environmental policy, the expansion of environmental education, and the necessary legal framework for solving environmental problems are also emphasized.

Çapa tövsiyə etdi: f.e.d. S.Hüseynov